

POTŘEBA NOVÉHO KOMPENDIA HLAHOLICE

Karel HORÁLEK, Prag

Podnětem k úvahám o kompendiu hlaholice, jejichž shrnutí jsem se rozhodl mezinárodnímu symposiu o hlaholici a hlaholském písemnictví předložit, byla nezávazná debata několika českých a zahraničních slavistů v Praze 1968 ve dnech slavistického kongresu. Mluvílo se mimo jiné o publikačních možnostech v Německé spolkové republice a o využití těchto možností z hlediska aktuálních potřeb slavistiky. Potřeba nových studijních pomůcek je veliká a nestačí ji krýt nové práce, jež by plně odpovídaly požadavkům dneška. Proto je nutno tak často prostě přetiskovat pomůcky starší. Jednou z nich má být také Vajsova Rukověť' hlaholské paleografie z r. 1932. Je to studijní pomůcka vysoké vědecké úrovně, dnes však již plně nevyhovuje ani co do rozsahu zpracovaného materiálu ani po stránce teoretické. Hlavní potíže, které z toho vyplývají, bylo by možno řešit doplňkem, který by shrnul výsledky novějšího bádání. Je však také třeba pomýšlet na pomůcku důkladnější, jež by celkovým svým rázem navazovala spíše na Jagičovo kompendium hlaholice z r. 1911. Protože je malá naděje, že by se dnes našel odborník, který by byl ochoten vypracovat nové kompendium v dohledné době, mělo by se pomýšlet na práci kolektivní, jež by mohla být organizována některým z vědeckých ústavů, které mají k této problematice blízko (Staroslavenski institut v Záhřebě nebo Oddělení staroslověnského jazyka v Ústavu jazyků a literatur při České akademii věd).

Nabízí se možnost pracovat souběžně na kompendiu cyrilice, a to rovněž na kolektivním základě. Sám bych navrhoval třísvazkovou edici, jejíž první svazek by obsahoval soubor důležitějších statí jak o hlaholici, tak o cyrilici za posledních 40—50 let. Byly by to především práce, které zahajují nové období v bádání o slovanské grafice

v době cyrilometodějské. Tyká se to na prvním místě Durnovovy stati Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов (Byzantinoslavica 1929) a prací, které na Durnova navazují (např. Trubeckého článek o střidnicích za praslov. tj, dj v jazyce cyrilometodějském aj.). Užitečné by bylo také zařadit přehledné statě encyklopedického rázu, hodily by se např. partie ze Štefaničovova úvodu k I. dílu suopisu hlaholských rukopisů Jugoslavanske akademije znanosti i umjetnosti. Doporučoval bych doplnit jednotlivé stati pojaté do prvního dílu kompendia, který by měl podobu »čítanky« (readings) anotovanou bibliografií nebo shrnujícím přehledem výsledků novějšího bádání.

Druhý svazek třísvazkového kompendia by obsahoval soubor statí o hlaholici, třetí o cyrilici. Měly by to být studie v postatě původní, vzájemně na sebe navazující, plně odpovídající potřebám dneška a dnešnímu stavu vědeckého bádání. Nešlo by tu však vždy jen o shrnutí dosavadních výsledků, některé otázky by bylo nutno teprve řešit, a to hlavně v souvislosti s nově objevenými památkami. S bibliografií a soupisy nového materiálu by se mělo začít ihned.

Prvnímu dílu by měl být předaslán obsáhlejší úvod, který by obsahoval mimo jiné i kulturněhistorické zhodnocení celé církevně-slovanské vzdělanosti. Tam by se mělo uplatnit víc kritičnosti, než tomu bývá v jubilejních přednáškách a v projevech, které seznamují širší veřejnost s výsledky nákladných archeologických výzkumů. Význam cyrilometodějské kultury je dán především její literární složkou a jde tu tedy především o problematiku filologickou. V interpretaci základů a kořenů cyrilometodějského písemnictví se dosud odborníci značně rozcházejí. Stojí tu proti sobě v podstatě dvě stanoviska: podle jednoho je celá cyrilometodějská jen odnoží byzantské vzdělanosti, podle druhého jde především o specificky západoslovanskou realitu, jež organicky vyrůstá z předcyrilometodějského křesťanství na slovanské periférii francké říše. Novější bádání směřuje k zblížení obou těchto stanovisek. Ukazuje se např., že vznik slovanského křesťanství není v rámci byzantské kultury tak samozřejmým zjevem, jak by se mohlo soudit z poměrů na hranicích byzantské říše, kde vedle starých církví jako je koptská a syrská vznikaly i autonomní církve nové (např. arménská a gruzínská). Tyto církve nebyly budovány z iniciativy byzantské a proti byzantskému centralismu se těžko prosazovaly. Není také žádných dokladů toho, že by byzantská církev vyvíjela činnost mezi Slovaný v jejich řeči přímo v oblasti svého působení nebo v bezprostředním sousedství.

Vytvořily-li se v oblasti západoslovanské předpoklady k rozvíjení kulturní činnosti na široce organizovaném základě, neznamenalo to nikterak, že o všechno ostatní bylo již předem postaráno. Rozhodujícím činitelem byla konec konců osobní aktivita Konstantina a Metoděje, při vytváření jazykové základny pak především Konstantinovo filologické nadání a erudice. Důmysl, který Konstantin uplatnil při konstrukci slovanského písma, je právem obdivován. Nelze však jen tak beze všeho souhlasit s názorem, že tak byla vytvořena velká kulturní hodnota. Bylo by přece úplně nesprávné, kdybychom chtěli tvrdit, že se evropské národy, které se přidržely latinky, vyvíjely kulturně pomaleji ve srovnání se Slovany užívajícími hlaholice a cyrilice. Kulturní retardace se přece objevila naopak na straně pravoslavných Slovanů, ale to patrně vůbec nesouviselo s povahou písma. Říká-li se o Husově grafické reformě, že byla inspirována hlaholicí, nesmí se zamlčovat, že zůstala v české reformační kultuře vlastně bez využití. Pohusitská grafika u Čechů byla trapně kompromisní, to však nevedlo Komenskému, aby na jeho základě dospěl až k vrcholu evropské kulturní tvořivosti. »Primitivně« adaptovaná latinka nebránila v rozmachu ani polské a charvátské renesanční literatuře.

V dosavadních pracích o slovanském písmě nebyly v dodatečné míře osvětleny vztahy mezi hlaholicí a cyrilicí. Pokud jde o teorii, že hlaholice vznikla na základě řecké iniciály již pro potřeby slovanské upravené (tedy na základě jakési »pracyrilice«), může být do chystaného kompendia pojata jen ve formě kritického rozboru. Této teorii chybí totiž to hlavní: jakékoli přímé doklady. Svědčí proti ní i okolnost, že se i v pozdějších dobách používalo pro slovanské potřeby řeckého písma bez doplnění literami pro specifické slovanské hlásky (užívalo se kombinace liter podobně jako u latinky). Naproti tomu je docela dobře možné, že se záhy začala uplatňovat cyrilice vedle hlaholice v epigrafice. Vedle charakteru písma tu mohla rozhodovat okolnost, že první slovanští kameníci byli školeni v řeckých dílnách.

Fakultativní užívání cyrilice vedle hlaholice bylo na slovanském západě (v českých zemích a v Charvátsku) motivováno i styky se zeměmi, v nichž se užívalo cyrilice. Pokud jde o české země a Slovensko, víme o těchto stycích velmi málo, ale dají se předpokládat, i kdyby konkrétních dokladů nebylo. Styky s východními zeměmi dosvědčuje především recepce česko-církevněslovanských památek na Rusi. Z přímých dokladů české cyrilice není snadné odvodit určité závěry o tom, proniklo-li užívání cyrilice do českých zemí z prostředí jižních nebo východních Slovanů.

Otázka české cyrilice se poněkud zkomplikovala, když uveřejnil prof. Ryšánek své pojednání o cyrilských přípiscích v latinském kodexu, který byl po delší dobu chován v rajhradském klášteře. Podle Ryšánka připsal cyrilské glosy a jeden souvislý úryvek do rajhradského kodexu Hanka. Vyložil jsem v šafaříkovském čísle Slavie své důvody proti tomuto výkladu, proti Ryšánkovi se vyslovili také paleografové, ovšem zatím jen odborníci v paleografii latinské. I jejich svědectví má svou váhu, protože jedno cyrilské slovo je v rajhradském kodexu uprostřed latinského textu, ovšem na listě, který byl do kodexu dodatečně vložen. V tomto případě by byl Hanka musel nový list do kodexu vevázat, ale po žádné takové manipulaci není v kodexu ani stopy. Proti Ryšánkovi svědčí i jiné vnější důvody, o pravosti rajhradských přípisků není třeba pochybovat. Podrobnějšího prozkoumání by si však zasloužil souvislý přípisek, který je psán zeleným inkoustem. To je podivná shoda se Zelenohorským rukopisem.

Do okruhu problematiky české cyrilice patří i cyrilská část Remesšského evangelia, jež podle staré tradice byla napsána sv. Prokopem, opatem kláštera sázavského. Textově se hlásí cyrilská část Remesšského evangelia k jihoruské tradici, podle hláskoslovných zvláštností jde o památku srbské, event. charvátské redakce. Hlaholská část je nepochybně spjata s činností emauzských glagolitů, z toho však nic nevyplývá pro otázku, kdy se cyrilská část dostala do Čech. Eventuální souvislost s charvátským prostředím by mohlo prokázat jen důkladné prozkoumání cyrilského textu. Je škoda, že se touto zajímavou památkou po Pastrnkovi nikdo podrobněji nezabýval.

S problematikou české cyrilice souvisí poněkud i otázka, užívalo-li se cyrilice v Polsku či, lépe řečeno, jaký rozsah užívání cyrilice v Polsku mělo. Hlavní doklad je tu peníz s cyrilským nápisem Boleslav. Výklad, že byl tento peníz ražen pro potřebu východních provincií s pravoslavným osídlením není příliš pravděpodobný. Užívání hlaholice je pro Polsko dosvědčeno pro období, kdy do kláštera u Krakova byla zavedena slovanská bohoslužba podle emauzského vzoru.

Končím své poznámky povzdechem nad skutečností, že dějiny slovanského písma nebyly obohaceny žádným archeologickým nálezem při vykopávkách na Moravě a na Slovensku. Archeologické objevy tedy zatím nepřispívají nijak k řešení základních otázek cyrilometodějských, jež jsou vázány na filologický materiál. Bylo, snad už s definitivní platností, prokázáno, že panovnické centrum Velké Moravy bylo na moravské, nikoli na slovenské straně Karpat. Z toho

nelze ovšem nic vyvozovat pro otázku etnické diferenciaci Rostislavovy a Svatoplukovy říše. Byl to státní útvar českomoravských kmenů stejně jako moravskoslovenských.

Archeologové tvrdí, že nové objevy na Moravě prodlužují dějiny architektury v našich zemích o sto let. Tomu je třeba rozumět v tom smyslu, že teprve novými objevy stala se předpokládaná architektura přímo dosvědčenou skutečností. Také dříve se počítalo s existencí zděné architektury v oblasti velkomoravské, dokonce i pro dobu před-cyrilometodějskou. V třicátých letech věřili naši archeologové, že byly v Nitře objeveny základy kostela, který dal postavit Pribina a který byl vysvěcen roku 833. Novější bádání datování těchto nálezů opravilo, to však nic nemění na skutečnosti, že se s existencí zděné architektury v oblasti velkomoravské počítalo již pro první polovinu 9. století. Ani v případě, že by bylo dokázáno, že první kostely u západních Slovanů byly dřevěné, nebyly by tím jejich dějiny architektury zkracovány.

Nejasnosti v některých závažných otázkách dosud trvají. Kdyby existovaly na Velké Moravě tak významné chrámové stavby, jak je archeologové ve spolupráci s historiky umění rekonstruuji, bylo by nepochopitelné, proč dosud nebyly nalezeny v okolí staveb, jež jsou dosvědčeny jen otisky základů, aspoň architektonicky opracované kameny, eventuálně také skulptury. Jestliže se dosud v tomto směru v dostatečné míře nepátralo, je naděje, že k významnějším objevům teprve dojde.